

Kuramdan Uygulamaya
Hayat Bilgisi ve
Sosyal Bilgiler Öğretimi

Genişletilmiş 3. Baskı

Yücel Kabapınar

Doç. Dr. Yücel KABAPINAR

Kuramdan Uygulamaya Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi

ISBN 978-605-364-323-4

Kitapta yer alan bölümlerin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2012, Pegem Akademi

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları

Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. Ltd. Şti'ye aittir.

Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı, mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik, kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz.

Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

3. Baskı: Eylül 2012

Dizgi-Grafik Tasarım: Bilge Yıldız

Kapak Tasarımı: Gürsel Avcı

Baskı: Ayrıntı Matbaası

(Ankara-0312-394 55 90)

Yayıncı Sertifika No: 14749

Matbaa Sertifika No: 13987

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA

Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51

Yayınevi Belgeç: 0312 435 44 60

Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08

Dağıtım Belgeç: 0312 431 37 38

Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60

E-ileti: pegem@pegem.net

Doç. Dr. Yücel KABAPINAR

1988 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü'nden mezun oldu. 1989 yılında aynı üniversitenin Tarih Öğretmenliği Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak akademik yaşama başladı. Dokuz Eylül Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde Prof. Dr. Salih Özbaran'ın danışmanlığında yaptığı "Müfredat Programı ve Ders Kitapları Açısından Ortaöğretimde (Lise) Tarih Öğretimi" adlı tezi ile yüksek lisansını tamamladı. Ardından YÖK-Dünya Bankası Milli Eğitimi Geliştirme Projesi çerçevesinde doktorasını yapmak üzere Leeds Üniversitesi'ne yollandı. 1995-1999 yılları arasında kapsayan süreçte "A Comparison Between Turkish and English History Textbooks: Design, Construction and Usability Issues" adlı doktora tezini tamamladı. Ardından Buca Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği'ne Yardımcı Doçent ve Anabilim Dalı Başkanı olarak atandı. 2003 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı'na geçti. 2007 yılında "Sosyal Bilgiler Eğitimi" alanında doçent olarak atandı. Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretimi alanlarında çalışmaları bulunmaktadır.

AKADEMİK YAYINLARINDAN SEÇMELER

- Kabapınar, Y. (2012). An analysis of Turkish Prospective Teachers' Perception of Constructivist View of Learning and Teaching. *Education and Science*. Cilt 37, Sayı 165, 320-335
- Kabapınar, Y., Dinç, T. (2011) "Kanın Temelli Tarih Öğretimi Yaklaşımı"na Göre Hazırlanmış Konuların Sınıfta İşlenmesi: Ezber, Tarih Dersinin Kaderi midir?" *Toplumsal Tarih*, 213, 66-72
- Kabapınar, Y., Akbal, Y. (2010) "Sınıf Öğretmenlerinin 1998ve 2004 Yılı İlköğretim Programlarına Göre Hazırlanmış Hayat Bilgisi Ders Kitaplarına İlişkin Değerlendirmeleri", *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 32, ss. 95-122
- Kabapınar, Y., Hersan, E. (2010) "Kronoloji Temelli Tarih Öğretimi ve Ortaya Çıkardığı Ürün: Bir Dönem Bitirken Tarihe Not Düşmek, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 203, ss. 81-86
- Kabapınar, Y. ve Ataman, M. (2010) "İlköğretim Sosyal Bilgiler (4-5. Sınıf) Programları'ndaki Ölçme ve Değerlendirme Yöntemlerine İlişkin Öğretmen Görüşleri", *İlköğretim Online*, 9 (2), 776-791
- Kabapınar, Y. (2009) "Yeni Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Öğretmenler: Değişim Kolay mı?", *Toplumsal Tarih*, 189, 42-49
- Kabapınar, Y. (2009) "Prospective Teachers' Ideas about the Methodology of Social Sciences/ History and Purpose of Social Studies Teaching: Evaluation of "Us" Through "Others", *International Journal of Historical Learning Teaching and Research*, 8 (1), 108-120
- Kabapınar, Y., Öztürk, C. ve Hersan, H. (2008) "2004 Yılı İlköğretim Sosyal Bilgiler Programı'na İlişkin Veli Görüşleri", *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 28, 69-89
- Kabapınar, Y. (2007) "1998 ve 2004 Öğretim Programlarına Göre Yazılmış Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Sosyal Olay ve Değerlerin Sunumu: İşlev ve Nitelik Açısından Farklı Bir Noktaya Geldik mi?", *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 25, 109-127
- Kabapınar, Y. (2006) "Eğitim Felsefesinin Yansıması Olarak İngiliz Öğrencilerin Tarih Dersi Defterleri: Nicola ve Arkadaşlarının Tarihsel Bilinçlerinin Oluşum Sürecinden Kesitler", *Milli Eğitim*, 170, 8-31
- Kabapınar, Y. (2006) "Bireysel Bilinçlerin Oluşumuna Giden Yolda Yeni Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Ders Kitaplarına Bir Bakış: "Aaa Sosyal Bilgiler Ezberlemeden de Olabiliyor mu?" *İlköğretimci Eğitimci Dergisi*, Kasım, 3, 28-32
- Kabapınar, Y. (2005) "Öğrencilerin Gözünden Sosyal Bilgiler Derslerinde Gerçekleştirilen Empati Etkinliklerini Değerlendirmek: Bakalım Öğrenciler Neler Düşünüyor?", *Eğitim Araştırmaları*, 18, 97-114
- Kabapınar, Y.(2004) "İlköğretimdeki Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Derslerinde Kullanılacak Bir Öğretim Etkinliği Olarak Resim Çizimi Yoluyla Empati", *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 20, 85-100

ÜÇÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ

Sosyal Bilimleri nitelemede kullanılan kavramlardan biri de “değişim ve değişimin kaçınılmazlığı” olmuştur. Kitabın ilk baskısı 2007 yılında idi. Tükenmesi üzerine ikinci bir tıpkıbasım daha yapıldı. Ancak üçüncü baskıya hazırlanırken içeriği değiştirme ve dönüştürme zamanı gelmişti. Bu çerçevede kitaba yeni eklenen bölümler oldu. Bunlardan “Kanıt Temelli Sosyal Bilgiler Öğretimi: Parçadan Bütüne Bireysel Anlam oluşturma” ile “Müzeler, Ören Yerleri ve Sanal Müzeler: Geçmiş İle Günümüz Arasında Bağ Kuran Mekânları Duyumsamak” adlı bölümler kitaba yeni eklendi. Bunlardan “Kanıt Temelli Sosyal Bilgiler Öğretimi” adlı bölüm, kuram boyutundan uygulamalı örneklerle dek kanıt kullanmanın sosyal bilgiler ve tarih öğretimindeki anlam ve önemini ortaya koyması noktasında önemlidir. “Müzeler, Ören Yerleri ve Sanal Müzeler” adlı bölümde de bu yerlerin kullanımı ile ilgili detaylı yöntem ve teknikler öğretmenlerimizin kullanımına sunulmuştur. Bu anlamda kitap, sınıf içi öğretimde sanal müzelerin öneminin altını çizen, adreslerini sunan ve kullanımına ilişkin yön gösteren ilk eserlerdendir demek yanlış olmayacaktır.

Yine kitabın önceki baskılarında var olan bölümlerin büyük bölümü yeniden düzenlendi ve genişletildi. Sözgelimi, örnek olayın işlendiği bölüme örnek olay çeşitleri altında yeni başlıklar açıldı. Örnek olayın sınıfta işlenmesi sürecinde kullanılan soruların nasıl daha nitelikli olabileceğine ilişkin örnekler konuldu. Ünite sonuna da örnek olayla ilgili *açık uçlu sorular* hazırlanarak öğretim elemanlarının sınıf içinde yaptırabileceği etkinliklere alt yapı hazırlanmış oldu.

Kitabın temel felsefesi, çok sayıda konuyu yüzeysel olarak sunmak yerine görece daha az sayıda konuyu derinlemesine ve örnekleriyle birlikte sunmaktır. Bundan dolayıdır ki, bir öğretim yöntemini irdeleyen bölümlerin sayfa sayısı ortalama yirmiyi bulmuştur. Yine yeni bir yaklaşım olarak ifade edilmelidir ki, kitabın yazarı tarafından yönetilen yüksek lisans tezlerinden kesitler/örnekler/sonuçlar da zaman zaman kitapta sunulmuştur. Buradaki temel amaç yapılan/yaptırılan yüksek lisans tezlerini tozlu raflardan kurtarmak ve kitabın yapısına eklemleyerek kitaba dinamizm, tezlere de işlevsellik katmaktır.

Değişimin bir başka boyutu da yayınevi boyutunda gerçekleşti. Bu çerçevede eski yayınevinin yöneticisi İbrahim AKYOLA ve yeni yayınevi Pegem Akademi'nin direktörü Servet SARIKAYA'ya katkıları için teşekkürlerimi bir borç bilirim. Bir başka altı çizilesi teşekkür de yayınevlerinin mutfağındaki arkadaşlarıma; başta Arzu BATUR olmak üzere dizgiden düzenlemeye, kapak tasarımından basım sürecindeki matbaa emekçilerine dek herkese şükranlarımı bildiririm.

Son söz öğretmen adaylarına ve öğretmenlere; umarım kitap sizler için işlevsel olur. Sizlere bir şeyler ve hatta umarım çok şeyler katar. Eleştirilerinizi, görüşlerinizi ve önerilerinizi bekliyorum. Saygılarımla.

Yücel KABAPINAR

ykabapinar@marmara.edu.tr

Eylül 2012 Kadıköy

BİRİNCİ VE İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Cumhuriyet tarihi boyunca eğitimi düzenleme ve değiştirme boyutunda ilk-öğretim programlarında pek çok dönüşümler yaşandı. Ancak bunların pek azı 2004 yılında gerçekleşen kadar çok kapsamlı idi. Öğretim felsefesinden programın içeriğine, ders kitaplarından ölçme ve değerlendirmenin anlamına dek uzanan tüm eğitim sistematüğinde önemli anlayış değişiklikleri yaşandı. Bu değişikliğin, uzun vadede, sadece sınıftaki öğretimin niteliği ile sınırlı kalmayacağı, çok daha geniş boyutlu olacağı açıktır.

Böylesi kapsamlı ve anlamlı bir değişiklik sürecinde önemli olan nokta, öğretimin uygulayıcılarına ve yeni öğretmen olacak öğretmen adaylarına bu yeni anlayışa uyum sağlayacak ortamların hazırlanmasıdır. Teorik düzeydeki değişimler ne denli başarı ile gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin, sınıf içindeki öğretim bağlamında, insan yani öğretmen faktörü her zaman önemini koruyacaktır. Bu anlamda, bir değişim sürecinin başarısı, onun uygulayıcılarının bu değişime ne derecede hazır olduğu ile yakından ilintilidir. Bir bakış açısı olarak ifade edilebilir ki, 40-50 yıl sonra gelişmişlik ve insan kalitesi açısından, olumlu ya da olumsuz, yeterli ya da yetersiz Türkiye nerede ise, o orada oluş imzasının altında, çok büyük oranda, Okul Öncesi, Sınıf Öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin büyük payı olacaktır; yapabildikleri ya da yapamadıkları ile. Diğer öğretmenlik alanlarının da anlam ve önemini takdir ederek, Okul Öncesi, Sınıf Öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler öğretmenliklerinin anlam ve önemine, ilköğretim öğrencisine katabileceklerinin büyüklüğüne bir vurgu yapıştır bu bakış açısı.

Bu anlam yoğunluğu içerisinde, bu kitap ile yeni programın felsefi arka planını özetlemek, sosyal bilgiler öğretimindeki güncel kavram, bakış açıları ve öğretim anlayışlarını tanıtmak, eski anlayışa göndermeler yaparak yeni olanın nasıl uygulanacağına ilişkin teorik ve pratik örnekler sunmak amaçlanmıştır. Bu nedenle kitap, daha çok yeni anlayışlara, öğretim süreci ile ölçme ve değerlendirmeye yoğunlaşmıştır. Bu konu kapsamını çevreleyebilecek diğer destekleyici alanlara girmeyi amaçlamamıştır. Yine önemle vurgulanması gereken nokta, teorinin yanında, ilköğretim öğrencilerinin kendi kaleminden çıkan örneklere de yer verilmesi ve yine sınıfta uygulanacak öğretim etkinlikleri ile teorinin zenginleştirilmesidir.

Bu kitap için teşekkür edilmesi gereken ilk kişiler şüphesiz ki annem ve babam olmalı diye düşünüyorum. “Ortadirek” bir aile koşulları içerisinde manevi ve maddi desteklerini hiç esirgemediler; hep desteklediler; sağ olun var olun sizler. Bunun ardından ilkokul öğretmenim Nihal Çillidağ’dan, üniversitede tarihin ve sosyal bilgilerin okul düzeyindeki öğretimine ilişkin konuları bir sorunsal olarak benim ve Türkiye’nin gündemine taşıyan Prof. Dr. Salih Özbaran’a dek tüm öğretmenlerime üzerimdeki emekleri için şükranlarımı sunuyorum. Bir diğer teşekkür de onlarla birlikte olmaktan keyif aldığım öğretmen adayları olan öğrencilerime; yol göstericiliğim süresince ortaya koydukları ürünler ile bu kitabın oluşmasına katkıda bulunmaları nedeniyle. Sorumluluğunuzu bilerek yolunuz hep açık olsun.

Tabii, küresel ısınmanın kendini gösterdiği bu yoğun yaz aylarında, içinde taşıdığı canla birlikte, kitap yazım sürecindeki stresimi, nazlarımı, sıkıntılarımı paylaşan, sağduyusu ile de kitabın niteliğine nitelik katan değerli eşim Yard. Doç. Dr. Filiz Kabapınar’a da en derin şükran ve sevgilerimi sunuyorum. Sesin hep Yankı’lansın...

Kitabın, ülkemi ve insanımı nitelikli bir şekilde ve hoşgörüyü hep var etmesine katkı sağlayacağına umarak...

Yücel KABAPINAR

Eylül 2007- Kadıköy

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm

Kavram, Tanım ve Teoriler Üzerinden Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimine Bakmak

1.1. Tanım, Anlam ve İçerikleriyle Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler ve Sosyal Bilimler	1
1.1.1. Hayat Bilgisi: Tanım, Anlam ve İçerik	1
1.1.2. Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler: Tanım, Anlam ve İçerik	2
1.2. Sosyal Bilimler Yöntemi (Metodolojisi): Anlam, İçerik ve Öğretime Etkisi.....	4
1.3. Sosyal Bilimlerin Disiplin Alanları.....	11
1.3.1. Tarih.....	12
1.3.2. Sosyoloji (Toplumbilim)	13
1.3.3. Psikoloji.....	15
1.3.4. Antropoloji.....	17
1.3.5. Arkeoloji	19
1.3.6. Siyaset Bilimi	20
1.3.7. Coğrafya	22
1.3.8. Ekonomi.....	23
1.4. Sosyal Bilgiler Öğretimi Bağlamında Davranışçı ve Yapılandırmacı Öğrenme Anlayışları.....	24
1.4.1. Davranışçı Öğrenme Anlayışı: Teorik Çerçeve.....	25
1.4.2. Davranışçı Öğrenme Anlayışı ve “Vatandaşlık Bilgisi Aktarımı” Anlayışı	26
1.4.3. Yapılandırmacı Öğrenme Anlayışı: Kuramsal Çerçeve.....	28
1.4.4. Yapılandırmacı Öğrenme Anlayışı ve “Sosyal Bilimler (Metodolojisi) Olarak Sosyal Bilgiler Öğretimi” Anlayışı	30
1.4.5. Sosyal Bilgiler/Tarih Dersleri İle Fen ve Teknoloji/Kimya Derslerinin Yapılandırmacılığı Uygulamak: Yöntem Farklılıkları Yapılandırmacı Öğrenme Sürecini Etkiler mi?.....	34

1.5. Yeni Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler (4 - 7. Sınıflar) Öğretim Programları ...36	
1.5.1. Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı.....36	
1.5.2. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları 41	
1.6. Davranışçı ve Yapılandırmacı Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Ders Kitapları: Ayrımın Farkına Varmak 46	
1.6.1. Bilginin Sunumu Açısından Eski ve Yeni Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Ders Kitapları.....46	
1.6.2. Beceri Oluşturma Araçları Olarak Öğrenci Çalışma Kitapları.....55	
1.6.3. Yeni Sistemin Yol Göstericileri Olarak Öğretmen Kılavuz Kitapları ...56	

2. Bölüm

Öğretim Stratejileri ve Yöntemleri

2.1. Öğretime Bakış: Öğretim Stratejileri.....65	
2.1.1. Sunuş Yoluyla Öğretim Stratejisi.....65	
2.1.2. Buluş Yoluyla Öğretim Stratejisi 67	
2.1.3. Araştırma Yoluyla Öğretim Stratejisi 69	
2.2. Öğretim Yöntem ve Teknikleri.....69	
2.2.1. Anlatım.....69	
2.2.2. Soru-Cevap 70	
2.2.3. Kavram Haritası 76	
2.2.4. Münazara 83	
2.2.5. Beyin Fırtınası 86	
2.2.6. Gözlem Gezileri (Eğitsel Ders Gezileri).....89	
2.2.7. Altı Şapkalı Düşünme..... 100	
2.2.8. Öğretim Amaçlı Oyunlar..... 102	

3. Bölüm

Örnek Olay İnceleme: Yaşamın İçinden Gelen ve Yaşama Yönelecek Deneyimlerin Sınıfta Buluşması

3.1. Teorik Arka plan.....	107
3.1.1. Örnek Olayın Hazırlanması ve Uygulanması Sürecinde Dikkat Edilecek Noktalar	108
3.1.2. Örnek Olay İnceleme Yönteminin Yararları.....	110
3.1.3. Örnek Olay Yönteminin Sınırlılıkları.....	111
3.1.4. Örnek Olayı Çözümleme: Soru Çeşitleri.....	112
3.2. Örnek Olay Çeşitleri.....	116
3.3. 1998 Yılı Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Sosyal Olayların Sunumu: Değişime Neden Gereksinim Duyuldu?.....	127
3.3.1. 2004 Yılı Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Sosyal Olayların Sunumu	131

4. Bölüm

Çoklu Zekâ Kuramı: “Tembel/Çalışkan” Nitelemelerinden “Daha Az/Daha Çok Yetenekli”ye Geçişin Anahtarı

4.1. Teorinin Genel Çerçevesi	144
4.1.1. Sözel/Dilsel Zekâ	146
4.1.2. Matematiksel/Mantıksal Zekâ	148
4.1.3. Görsel/Uzamsal Zekâ	149
4.1.4. Öze Dönük/Bireysel Zekâ.....	151
4.1.5. Bedensel/Kinestetik/Duyudevinimsel Zekâ.....	153
4.1.6. Müzikal/Ritmik Zekâ	153
4.1.7. Sosyal/Bireylerarası Zekâ.....	159
4.1.8. Doğa Zekâsı	160

5. Bölüm

Sosyal Empati: Teoriden Pratiğe İlköğretim Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Derslerinde Kullanılabilecek Bir Öğretim Yöntemi

Giriş.....	192
5.1. Yazım Yoluyla Empati.....	194
5.2. Resim Çizimi Yoluyla Empati.....	199
5.3. Fotoğraf İle Empati.....	204

6. Bölüm

Drama: Eğlenerek Öğrenmenin Anahtarı

Giriş.....	221
6.1. Doğaçlama (İnformal) Drama.....	222
6.2. Yapılandırılmış (Formal) Drama.....	222
6.3. Dramanın Uygulanması Sürecinde Dikkat Edilmesi Gereken Noktalar	223
6.4. Dramanın Yararları.....	225
6.5. Dramanın Sınırlılıkları.....	227

7. Bölüm

Kanıt Temelli Sosyal Bilgiler Öğretimi: Parçadan Bütüne Bireysel Anlam Oluşturma

7.1. Kanıt ve Önemi.....	235
7.2. Kanıt Temelli Öğretim: Tarih Öğretimi Deneyiminden Sosyal Bilgiler Öğretimine.....	237
7.3. Yeni Sosyal Bilgiler Programı ve Kanıtların Önemi.....	243
7.4. Kanıt Temelli Öğretim ve Örnek Uygulamalar.....	250

8. Bölüm

Sözlü ve Yerel Tarih: Küçük Tarihçiler Olarak Öğrenciler Tarih Yazıyor

8.1. Sözlü Tarih	267
8.2. Yerel Tarih	284

9. Bölüm

Müzeler, Ören Yerleri ve Sanal Müzeler: Geçmiş ile Günümüz Arasında Bağ Kuran Mekânları Duyumsamak

9.1. Neden Müze Eğitimi?	292
9.2. Müze Eğitimi: Uygulama Süreci.....	295
9.3. Sanal Müzeler.....	305

10. Bölüm

2004 Yılı Programı'nda Ölçme Ve Değerlendirme: Yeni Yaklaşım ve Yöntemler

Giriş.....	317
10.1. Öz Değerlendirme ve Akran Değerlendirme	319
10.2. Öğrenci Ürün Dosyası (Portfolyo)	322
10.3. Performans Değerlendirme	324
10.4. Dereceleme Ölçekleri (Rubrik)	327

1. BÖLÜM

KAVRAM, TANIM VE TEORİLER ÜZERİNDEN HAYAT BİLGİSİ VE SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİNE BAKMAK

1.1. Tanım, Anlam ve İçerikleriyle Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler ve Sosyal Bilimler

Kitaba adını da veren bu üç kavramın anlam ve içerik boyutlarında tanımlanması, akademik ve okul ortamındaki anlam ayrışmalarının ne olduğunun vurgulanması öğretimin biçimlendirmesi boyutunda da önemlidir. Aşağıda bu kavramlar tanımlanacak, anlam ve içerik noktalarında benzerlik ve farklılıkları irdelenecektir.

1.1.1. Hayat Bilgisi: Tanım, Anlam ve İçerik

Hayat Bilgisi ilköğretimin 1–2–3. sınıf ders programlarında yer alan bir dertir. Hayat Bilgisi dersindeki konular, çocukların deneyim dünyasına uygun olarak ev, aile ve okul ile yakın çevre gibi konulardan seçilir ve ders konu merkezlidir. Bu konular hem somut durum ve olguları içermekte hem de çocuğun yakınında olandan başlamaktadır. Bu konular ilk üç yıl boyunca konu kapsamı yoğunlaşarak devam etmektedir. Konular yapı itibarıyla çocuğu geliştirebilir; çünkü hem psikolojik hem de fizyolojik olarak kendini tanımaya ve çevresini anlamlandırmasına yardımcı olur. Bu bağlamda Hayat Bilgisi, çocuğun doğumundan itibaren geçen 6–7 yıldan bu yana dünyayı nasıl anlamlandırdığına ilişkin deneyimleri merkeze alarak, bundan sonraki yaşamına ilişkin bilgi, beceri ve değerleri kazandırmaya, çevresini sosyal ve fiziki boyutta anlamasına katkıda bulunmaya çalışan bir derstir demek olasıdır.

Bu çerçevede Hayat Bilgisi dersleri temel olarak Sosyal Bilgiler ile Fen Bilgisi derslerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmış disiplinler arası bir derstir. Hayat Bilgisi konuları arasında yer alan tarih, coğrafya, yurttaşlık gibi konular sosyal bilimlerden, sağlık, güvenlik, biyoloji, fizik ve kimyanın konularının en basitleştirilmiş halleri ise fen bilimlerinden gelmektedir. Bu ders, Türkiye’de 4. sınıftan itibaren Sosyal Bilgiler ile Fen ve Teknoloji adı altında ikiye ayrılarak devam etmektedir.

Hayat Bilgisi dersinin varlığını Gestalt Psikolojisi olarak adlandırılan yaklaşım temellendirmektedir. Buna göre ilköğretimin ilk üç yılındaki çocuklar, dünyayı bir bütün olarak görür ve yorumlar. Olguları sosyal ya da fen olarak ayırtamazlar. Bu çerçevede, bir konu verilirken bir bütün olarak verilmelidir. Sözelimi “mevsimler” ile ilgili bir konu işlenirken, çocuğa mevsimler ve özellikleri tanımlanırken aynı zamanda bu mevsimlerde nasıl giyinileceği, neler yenilmesi gerektiği, hangi hastalıklara yakalanılabileceği ve önlem almak için ne yapılması gerektiği gibi hem sosyal hem de fen bilimlerine ilişkin konular bir arada verilmelidir. Bu yaklaşıma göre oluşturulmuş Hayat Bilgisi dersi çok sayıda ülkenin ders programında yer almamaktadır. Türkiye ve Almanya, Hayat Bilgisi dersi gibi bir kapsama sahip ülkelerden ikisidir. Diğer ülkeler, bu yaş kuşağı çocuklar için farklı yaklaşımları tercih etmektedir. Sözelimi Amerika, ilk yıllardan itibaren “Social Studies” adı altında Sosyal Bilgiler temelli bir dersi tercih etmiş, Fen Bilgisi de ayrı bir ders olarak okul programlarında yer almıştır. Buna karşılık İngiltere ise, Tarih, Coğrafya ve Vatandaşlık gibi dersler ile ilkökul çocuğuna “okula hoş geldin” demektedir. Buraya dek yapılan açıklamalardan da anlaşılmaktadır ki, dünyada farklı deneyimler mevcuttur. Bu çerçevede, Hayat Bilgisi dersi, bir psikolojik yaklaşımdan kaynaklanan yapay bir derstir demek yanlış olmayacaktır.

1.1.2. Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler: Tanım, Anlam ve İçerik

Buna karşılık Sosyal Bilimler, geçmiş ve günümüz bağlamında insan ve toplum ile ilgili inceleme yapan disiplinler bütünüdür. Bu bağlamda sosyal bilimler, insan ve toplum ile ilgili konularda belirli metodolojik ilkeler çerçevesinde üretilen bilimsel bilgiyi ifade etmektedir. Bu durumda “sosyal bilgiler nedir,” “sosyal bilimlerden farkı nedir” sorularının yanıtı verilmelidir. Bu çerçevede ilk ifade edilmesi gereken nokta, sosyal bilgilerin ilköğretim okullarının 4-5-6-7. sınıflarında yer alan bir ders ya da öğretim programı olduğudur. Sosyal bilgiler, sosyal bilimler alanında akademik ortamda üretilen bilimsel bilgiyi kullanmakta, ancak bu bilgiyi özel bir kitle olan öğrencilere sunmaktadır. Bu nedenle sosyal bilgiler aracılığıyla bilgi sunulurken, öğrencilerin yaş kuşağı, ilgi ve gereksinimleri ile hazır bulunuşluk düzeyi göz önünde bulundurulmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede sosyal bilgiler dersine, sosyal bilimlerin pedagojik ilkeler çerçevesinde özel bir kitle olan öğrenciler için basitleştirilmiş biçimdir demek yanlış olmayacaktır.

Sosyal bilgiler dersi insanı, toplumu ve bunlarla ilişkisi çerçevesinde çevreyi konu alanı olarak incelemektedir. Öğrencinin, insan-toplum ilişkileriyle ilgili bilgi ve deneyimlerini geliştirmesine olanak sağladığı gibi, bireyin kendisini, değerlerini ve düşüncelerini keşfedişinin ortamını hazırlayan bir ders de olabilmelidir.

Bu bağlamda konu alanı olarak da sosyal davranış bilgilerine ağırlık vermektedir. Yine sosyal bilgilerin varoluş amaçlarından bir diğeri olarak “etkili bir vatandaş” perspektifi geliştirmek yer almaktadır. Nitekim Erden de “Sosyal Bilgiler; ilköğretim okullarında iyi ve sorumlu vatandaş yetiştirmek amacıyla, Sosyal Bilimler disiplinlerinden seçilmiş bilgilere dayalı olarak, öğrencilere toplumsal yaşamla ilgili temel bilgi, beceri, tutum ve değerlerin kazandırıldığı bir çalışma alanıdır” (Erden, tarihsiz) şeklinde tanımlarken vurgu noktasını “iyi ve sorumlu vatandaş” üzerine yapmaktadır.

Bu kavramdan yola çıkılarak vurgulanmaya çalışılan nokta, demokratik süreci geliştirecek donanıma sahip vatandaşlara sahip olmaktır. Sosyal bilgiler eğitim programları aracılığıyla demokratik vatandaşlık değerlerinin ve becerilerinin öğrenciye kazandırılması hedeflenmektedir. Bu çerçevede bilgi temelli ve bilimsel akıl yürütme ile bütünleşmiş yerel ve ulusal anlamış ve evrensel değerlere saygılı bir vatandaş portresi sosyal bilgiler derslerinde öne çıkmaktadır. Tüm bunlara ek olarak, sosyal bilgiler dersleri ile ortaya çıkacak bireyselleşme ve toplumsallaşma, mevcut toplumsal düzeni sorgulamaksızın, itaat ederek benimseyen bir vatandaş kavramından çok, toplumsal değerleri eleştirebilen, yeni değerler üretebilen, eleştirel ve yaratıcı bir vatandaş öngörüsüne (projeksiyonuna) yöneliktir.

Sosyal bilimler şemsiyesi altında çok sayıda disiplin alanının yer alması, buna karşılık öğrencinin yaş kuşağı ve bilişsel potansiyelleri de göz önünde bulundurularak sosyal bilgiler dersleri altında öncelik, tarih, coğrafya ve vatandaşlık bilgisine ilişkin konularına verilmiş idi. Bu anlamda bu üç sosyal bilim alanı, sosyal bilgiler dersleri ile öne çıkarılmıştı. Ancak 2004 yılında hazırlanan “İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi (4-5. Sınıflar) Öğretim Programı”nın konu içeriği dikkatle incelendiğinde tarih, coğrafya ve vatandaşlık bilgisine ilişkin konuların yanı sıra sosyoloji, psikoloji, hukuk ve ekonomi bilim dalları ile ilintili konulara da ağırlıklı 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler programında yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda yeni program ile sosyal bilgiler dersi başlığı altında sunulan, sosyal bilimlere ilişkin disiplin alanlarında artış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim anılan programın giriş bölümünde de “tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimler ve vatandaşlık bilgisi açılarından çok yönlü ele alındığı” belirtilmiştir. Tüm bunlara koşut olarak, yeni programda sosyal bilgiler, “bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, psikoloji, antropo-

loji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimlerin ve vatandaşlık bilgisi konularını yansıtan öğrenme alanlarının bir ünite ya da tema altında birleştirilmesini içeren, insanın sosyal ve fiziki çevresiyle etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği, toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir ilköğretim dersidir” (MEB, 2004) şeklinde tanımlanmıştır.

1.2. Sosyal Bilimler Yöntemi (Metodolojisi): Anlam, İçerik ve Öğretime Etkisi

Okul düzeyindeki sosyal bilgiler öğretimine ilişkin perspektiflerin geliştirilmesinde ilk göz önünde bulundurulması gereken kavram ve algılamalar, sosyal bilimlerin yöntemi ile bu yöntemin sosyal bilgiyi, bilginin doğası içerisinde nereye konumlandığı ile olan ilişkisidir. Çünkü bilimsel ortamda üretilen sosyal bilginin ve bilgiyi üretmede kullanılan yöntemin, okul düzeyinde yapılan sosyal bilgiler öğretimine de bazı noktalarda ışık tutacağı açıktır. Bu ilişkinin nitelikli bir şekilde kavranması, öğretmenlere, sosyal bilgiler dersinin amaç ve ilkeleri ile sınıf içi iletişiminin ne yönde geliştirilmesine ilişkin önemli bakış açıları kazandıracaktır. Bunu daha iyi anlamlandırmak için aşağıda iki metne yer verilmiştir.

Metin 1: Termodinamiğin Birinci Yasası

İnsanlar, tarih boyunca kendiliğinden çalışan, bir başka ifade ile enerji harcamadan iş üreten makineler yapmaya çalışmışlardır. Fakat bütün uğraşlar ve denemeler boşa çıkmıştır. Bütün bu uğraşların boşa çıkması ile termodinamiğin birinci yasası kabul edilmiştir. Termodinamiğin birinci yasasına göre enerji yoktan var edilmez ve var olan bir enerji de yok edilemez.

Mekanik ve elektriksel enerjinin kullanılması sırasında, bu enerjiler kolaylıkla ısı enerjisine dönüşür. Yine aynı şekilde, ısı enerjisi de iş enerjisine dönüşebilir. Yalnız arada şu fark görülür: Mekanik ve elektriksel enerji kolayca ısı enerjisine dönüştüğü halde, ısı enerjisi mekanik enerjiye ya da elektriksel enerjiye o kadar kolay dönüşmez. Bununla birlikte, birbirine dönüşen enerji miktarı daima birbirine eşittir. O halde termodinamiğin birinci yasası yalıtılmış bir sistem için şu şekilde tanımlanabilir: Yalıtılmış bir sistemin toplam enerjisi sabittir.

Bir sistemin toplam enerjisi, iç enerji (E), potansiyel enerji (PE) ve kinetik enerjilerinin (EK) toplamına eşittir. Bir sistemin iç enerjisi, sistemi oluşturan atomlar, moleküller, iyonlar ve atom altı parçacıklar arasındaki itme ve çekme enerjileri yanında, tüm bu parçacıkların kinetik enerjilerinin toplamına eşittir. Ayrıca bir sistemin kütesine karşılık gelen $E_0 = mc_2$ enerjisi de o sistemin

durgun iç enerjisi olarak kabul edilir. Buna göre bir sistemin E iç enerjisi, $E = E_o + E_{tit} + E_{öte} + E_{dön} + E_{elek} + E_{çek}$ şeklinde yazılabilir.

Metin 2: İngiliz ve Cesaretin Anlamı

“İngiliz’in zaten mevcut olan cesaretine, Hıristiyan dini ayrı bir kuvvet katmıştı. Hayatta kalmakla ölmek arasında önemli bir fark yoktu. Esas olan savaştı. Çünkü savaş insanları maddi ve manevi rahata kavuşturan tek yoldu. İngiliz ordusu daima savaşa hazırды. Yorulmak bilmezdi. Müslümanların üç günde aldıkları bir yolu, bir gecede alırdı. Sessiz ve hızlı hareket, savaş gereklerinin en önemlilerinden biri olarak kabul edilirdi. Yüz Müslüman’ın on bin İngiliz’den daha fazla gürültü yaptığını Doğulu yazarlar bildirmektedir. İngiliz askerlerinin cesareti her türlü takdirin üzerinde idi.¹

Bu iki metin incelendiğinde, birinin Fen Bilimlerinin alanlarından fizik ve kimyanın konularından biri olan termodinamik konusunu içerdiği görülecektir. Buna karşılık diğeri ise, sosyal bilimlerin alanlarından biri olan tarihin konularındandır. Bu konular incelendiğinde, çok muhtemeldir ki, birinci metne ilişkin okuyuculardan herhangi bir tepki ya da eleştiri gelmeyecektir. Buna karşılık ikinci metinde yer alan söylemlerden bazıları, okuyuculardan bir bölümünü rahatsız edecek; metnin yazarı tarafından yapılan yorumlara katılmadıklarını ifade edeceklerdir. Çünkü bu metinde kullanılan bazı değerlendirmeler öznellik temelli değer yargılarıdır ve tartışmaya son derece açıktır. Böyle bir durumun oluşmasının ardında yatan gerekçe, fen ve sosyal bilimler alanlarının metodolojileri (yöntemleri) ve bu metodolojilerin ortaya koyduğu bilginin niteliğiyle ilintilidir. Aşağıda sosyal bilimler ile fen bilimlerinin bilgiyi üretme süreçleri, bu süreçte uygulanan metodolojisinin farklılığı üzerinde durulacaktır.

Sosyal bilimler, insan merkezli, bir bilim dalları bütünü olarak, insanın insanla, toplumla ve başta devlet olmak üzere diğer kurumlar ile olan ilişkilerini inceleyen bir bilim dalıdır. En basit ve yalın anlamıyla bilimi, “rastlantısal olmayan, belirli ölçütler ve metodolojik yaklaşımlara göre ortaya çıkan sistematikleştirilmiş bilgi” olarak tanımlayacak olursak, sosyal bilimler de kendine has, diğer bilim dallarından ayrılan bazı niteliklere sahiptir. Bu niteliklerin daha iyi bir şekilde ayrış-

1 Bu metin bir İngiliz kitabından değil, Türk tarih ders kitabından alınmıştır. Nitekim asıl metin şu şekildedir: “Türk’ün zaten mevcut olan cesaretine, İslam dini ayrı bir kuvvet katmıştı. Hayatta kalmakla, ölmek arasında önemli bir fark yoktu. Esas olan savaştı. Çünkü savaş insanları maddi ve manevi rahata kavuşturan tek yoldu. Türk ordusu daima savaşa hazırды. Yorulmak bilmezdi. Hıristiyanların üç günde aldıkları bir yolu, bir gecede alırdı. Sessiz ve hızlı hareket, savaş gereklerinin en önemlilerinden biri olarak kabul edilirdi. Yüz Hıristiyan’ın on bin Osmanlıdan daha fazla gürültü yaptığını Batılı yazarlar bildirmektedir.” (Niyazi Akşit, *Tarih Lise 3*, İstanbul 1990).

tırılması için sosyal bilimleri, belirli metodolojik ayrışım noktaları açısından fen bilimleri ile karşılaştırmak gereklidir. Bu ayrışım noktaları da “üretilen bilginin objektifliği” ve “bilginin mutlaklığı ve genelliği” ile sınırlanacaktır.

Doğal çevre, evrenin anlaşılması ve açıklanması ile canlıların fiziksel özelliklerinin incelenmesi en genel anlamda fen bilimlerinin konu alanıdır. Bu anlamda fen bilimleri ve bilim adamı doğada, bilim ve insan tarafından keşfedilmesi olanaklı belirli düzenliliklerin varlığını araştırmaktadır. Bu çerçevede bu düzenlilikleri ortaya koyan yasa ve genellemelere ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu anlamda da fen bilimlerinin düzenliliği araştırdığı durumlar bir bilinç içermemektedir. Bir taşın düşmesi ya da bitkinin fotosentez yapması bilinç içeren bir durum değildir. Sözelimi yere atılan bir taşın zaman zaman yere düşmemesi, benzer ortamdaki bitkilerden bir bölümünün fotosentez yaparken, diğer bölümünün yapmaması söz konusu değildir. Bu anlamda fen bilimlerinde “benzer şartlar benzer sonuçları doğurmaktadır” demek yanlış olmayacaktır. Bu özelliği nedeniyle de fen bilimleri bilimsel yasa ve genellemelere ulaşabilmektedir. Arşimet suyun kaldırma kuvvetini keşfettiği günden beri, bu yasa geçerliliğini korumaktadır (Tezcan, 1999). Kuvvetle muhtemeldir ki, bu yasanın geçerliliği dünya varoldukça da devam edecektir.

Bu çerçevede üretilen bilginin objektifliği açısından fen bilimlerine bakacak olursak, fen bilimlerinde gerek araştırma sürecine, gerekse araştırma sonuçlarına araştırmayı yapan bilim adamınının duygu, düşünce, inanış, ideoloji, değer yargısı gibi öğeleri eklemleyebilmesi olasılığı çok fazla değildir. Bunun nedeni, en genel anlamda fen bilimlerinde ortaya çıkan bilginin/sonuçların, ölçülebilir, gözlenebilir ve tekrarlanabilir olmasından dolayı geçerliliği ve güvenilirliğinin yüksek olmasıdır. Sözelimi, kimya alanında yapılan bir çalışma sonucunda üretilen maddeyi, zaman ve mekâna bağımlı olmaksızın, dünyanın dört bir yanındaki bilim adamları laboratuvarlarında deneyebilir; aynı sonucu üretip üretmediğini gözlemleyebilir. Dolayısıyla, fen bilimleri alanında üretilen bilgiler, ölçülebilir, gözlenebilir ve tekrarlanabilir özelliğinden dolayı, aksi ispat edilene dek, genel geçer doğru olarak kabul edilir.

Oysa sosyal bilimlerde durum hiç de böyle değildir. Öncelikle araştırmacının beğeni, dilek, duygu, düşünce, inanış, ideoloji, değer yargısınının araştırma sürecini ve sonuçlarını etkileme olasılığı fen bilimleri ile karşılaştırıldığında çok daha üst düzeydedir. Sosyal bilimci, sözelimi tarihçi, bir toplum yapısı içerisinde yetişmiştir; dolayısıyla yetişmiş olduğu ortamın ona yüklemiş olduğu duyguları, değer yargıları, kültürel değer yargıları, yaşamı ve dünyayı algılama ve yorumlama biçimi, ideolojisi, dini, mezhebi gibi faktörler, yapılan araştırmanın sonucuna etki edebilir. Bu çerçevede objektif olma çabası, adeta sosyal bilimlerin yönteminin en önemli yaklaşımı olarak kabul edilmektedir. Elden geldiği kadar objektif olabilme sosyal bilimcinin meslek etiğinin başında gelmektedir. Ancak ne denli bir uğraş

içerisine girerse girsin, sosyal bilimcinin mutlak objektifliği yakalayabilmesi olanaklı değildir. Dolayısıyla sosyal bilimlerde yapılan araştırmanın değerini belirleyen ölçütlerin en önemlilerinden biri, araştırmacının ne denli objektif olma çabası içerisine girdiği ve bunu çalışmasına yansıtılabildiğidir. Objektif olma çabası, bu bağlamda, sosyal bilimlerde bir “derece”dir; ne derece objektif olmaya çabaladığınız akademik disiplinin bir göstergesidir.

Bu anlamda sosyal bilimci, bilimsel etik gereği, olanaklı olduğunca “olan” sosyal olay ve olguyu anlamaya çalışmalı, kendi duygu, düşünce ve perspektifinin yönlendirdiği bir “olması gereken” yaratıp bunun kanıtlanması tuzağına düşmemelidir. Önceden ulaşılan bir sonuca göre tasarlanmış ve amaca hizmet eden olguları öne çıkaran, hizmet etmeyenleri de arka plana iten bir anlayışın bilimsel olma iddiası, kaçınılmaz olarak çok ama çok az olacaktır. Bu anlamda, sosyal bilimcinin beğenisine uysun ya da uymasın, olay ya da olgunun bir bütün olarak araştırmada kullanılması ve yorum sürecine dâhil edilmesi nitelikli bir sosyal bilim yaklaşımı açısından bir gerekliliktir.

Araştırmacının objektifliği çabasının ötesinde, sosyal bilimlerin araştırma alanının kendisi de *mutlak doğruyu* olanaksız kılmaktadır. Sosyal bilimlerde mutlak doğruyu olanaksız kılan olgular *zaman ve mekân boyutunda değişimin kaçınılmazlığı* ve zaman ve mekân boyutunda *ortak bir doğru tanımı yapabilmemenin* olanaksızlığıdır. “Değişim” insan ve toplumlar için kaçınılmazdır. Değişmeyen tek olgunun değişimin kendisi olduğu düşüncesi sosyal bilimlerin yönteminin en önemli noktalarından biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla bugün için doğru kabul edilebilecek bir düşüncenin, değer yargısının, bakış açısının zaman boyutu içerisinde nasıl bir değişime ve gelişime uğrayabileceğini kestirebilmek olanaklı değildir.

Mekân boyutundaki farklılaşmalar da sosyal bilimlerde “doğru”nun adının konulmasını olanaksız kılan öğelerden biridir. Aynı şehir içerisindeki farklı semtler, aynı bölge içerisindeki farklı şehirler, aynı ülke içerisindeki farklı bölgeler, aynı coğrafya üzerindeki ya da aynı birlik içerisindeki farklı ülkeler arasında yaşam biçimi, düşünüş, inanış, davranış, değer yargıları, kavramları yorumlayış, yaşamın önceliklerini belirleyiş noktasında farklılıklar vardır ve var olmaya da devam edecektir. Tüm bunlara benzer olarak, aynı ailenin fertleri arasında bile, bu noktalarda düşünüş ve algılayış biçimlerinde farklılıklar görülebilmektedir (Kabapınar, 2002). Bu anlamda sosyal bilimlerin metodolojik yapısı insan ve toplumlar ile ilgili geçmiş, bugün ve gelecekte, bir diğer deyişle her zaman diliminde ve dünyanın her yerinde geçerli olabilecek kural ve kuramlar oluşturmasına olanak tanımamaktadır. Değişim ve değişimin hızının, böylesi kural ve kuramları ortadan kaldıracak gelişmeleri yaratması kaçınılmazdır.